

ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

BULLYING PREVENTION WITHIN THE EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN UKRAINE AT THE CONTEMPORARY STAGE

У статті розкрито сутнісний зміст, види, причини розвитку, механізми, засоби булінгу в учнівському середовищі. Окреслено профілактичну роботу педагогів щодо запобігання булінгу. Проаналізовано законодавство України щодо протидії булінгу як діяння. Встановлено, що антибулінгова робота в закладах освіти України ґрунтується на превентивному підході та є організованою системою дій множинних суб'єктів: директорів, учителів, соціальних педагогів, психологів школи, учнів, їхніх батьків, поліцейських, членів громадських організацій. З'ясовано, що діяльність із профілактики та протидії булінгу пронизує всю систему шкільної освіти: офіційний сайт, навчальний процес, позакласну та позашкільну діяльність і законодавство, що унормовує поведінку всіх учасників освітнього процесу.

Ключові слова: булінг, види булінгу, профілактика булінгу, заклад освіти, учасники освітнього процесу.

В статье раскрыто основное содержание, виды, причины развития, механизмы, средства буллинга в ученической среде. Определена профилактическая работа педагогов по предотвращению буллинга. Проанализировано законодательство Украины относительно противодействия буллингу как деянию. Установлено, что антибуллинговая работа в учебных заведениях Украины основывается на превентивном подходе и представляет собой организованную систему действий множественных субъектов: директоров, учителей, социальных педагогов,

психологов школы, учащихся, их родителей, полицейских, членов общественных организаций. Выяснено, что деятельность по профилактике и противодействию буллингу пронизывает всю систему школьного образования: официальный сайт, учебный процесс, внеклассную и внешкольную деятельность и законодательство, которое нормирует поведение всех участников образовательного процесса.

Ключевые слова: буллинг, виды буллинга, профилактика буллинга, учебное заведение, участники образовательного процесса.

This article is dealt with substantial essence, types, developing causes, mechanisms and means of bullying within the school environment. Preventive activity on bullying prevention by pedagogical staff is outlined as well as Ukrainian legislation on bullying prevention is analyzed. Anti-bullying activity within the educational institutions of Ukraine at the contemporary stage is based on preventive approach and represents an organized system of actions by a set of actors: school directors, teachers, social educators, school psychologists, students and their parents, policemen, NGOs activists. It was established, that the activity of bullying prevention passes through the whole system of school education, particularly: official web-site, educational process, out-of-class and out-of-school activities as well as legislation which regulates relations of all stakeholders of the educational process.

Key words: bullying, types of bullying, bullying prevention, educational institution, educational process participants.

УДК 37.013.42

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085.2019.12-1.26>

Корчова Г.Л.,

канд. пед. наук,

доцент кафедри основ професійного навчання Київського національного університету будівництва і архітектури

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Розбудова демократичного, справедливого суспільства вимагає від громадян дотримання принципу егалітарності у відносинах. Це актуалізує потребу у спільних зусиллях сім'ї та школи у навчанні молодого покоління засвоювати й успішно використовувати ненасильницькі, мирні моделі поведінки у взаєминах із представниками своєї та протилежної статі. Проблема булінгу та її профілактики серед учнівської молоді є важливим завданням для встановлення паритетних відносин між усіма учнями незалежно від статі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових джерелах (D. Martsenkovskiy (2014), L. Bond, J.B. Carlin, L. Homas, K. Rubin and G. Patton (2001), C. Rose, D. Espelage (2012), I. Кон, R. Gladden, A. Vivolo-Kantor, M. Hamburger, C. Lumpkin (2013), S. Hymel, S.M. Swearer (2015) [5; 8–12]) булінг розкривається здебільшого як: соціально-психологічне явище; деструктивна взаємодія; підтип агресії, що може набувати різних форм вияву (фізичних, словесних); усвідомлене насилля над слабшими, нездатними себе захис-

тити. Науковець Т. Алексєєнко класифікує та розглядає булінг як соціально-педагогічне явище [7].

Мета статті – з'ясувати основні причини розвитку булінгу та проаналізувати шляхи профілактики такого діяння.

Виклад основного матеріалу. Що ж таке булінг і які профілактичні заходи впливають на попередження агресивної поведінки молоді у закладах освіти?

Булінг згідно з визначенням CDC (Centers for Disease Control and Prevention) – це будь-яка агресивна поведінка однієї людини чи групи людей, котрі не є родичами жертви, що повторюється неодноразово або має очевидні передумови для повторення. Психотерапевт І. Бердишев визначає булінг як свідоме, тривале насильство, яке не має характеру самозахисту і виходить від однієї або декількох осіб [4]; на думку соціолога І. Кона, булінг – це залякування, фізичний або психологічний терор, спрямований на те, щоб викликати в іншого страх і тим самим підпорядкувати його собі [5]. Т. Фалд, автор Інтернет-ресурсу BullyOnLine (www.bullyonline.org), вважає булінгом регулярну

негативну поведінку одного працівника щодо іншого або до цілої групи його колег, що включає різні прискіпування через дрібниці, часто зовсім необґрунтовані, негативну оцінку роботи або відмову від будь-якої оцінки, прагнення ізолювати працівника або групи працівників від інших, розпускання брудних чуток і пліток [6]. На думку Е. Воронцової, булінгом можна вважати умисне, не спрямоване на самозахист і не санкціоноване нормативно-правовими актами держави, тривале (або таке, що повторюється) фізичне або психологічне насильство з боку індивіда або групи, котрі мають певні переваги (фізичні, психологічні, адміністративні тощо), до індивіда, яке відбувається переважно в організованих колективах із певною особистою метою (наприклад, через бажання заслужити авторитет у деяких осіб) [3].

Змінами до Закону України «Про освіту» введено таке визначення терміна: «булінг (цькування) – це діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, що полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у т. ч. із застосуванням засобів електронних комунікацій, які вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого».

За соціологічними даними, до 40% українських підлітків потерпають від насильства у школах.

Які основні причини розвитку булінгу? Прояв булінгу в людській спільноті багато в чому ґрунтується на протиставленні «своїх» і «чужих» у боротьбі за різні ресурси. Опитування учнів загальноосвітніх навчальних закладів м. Києва показало, що на першому місці (близько 60% учнів) – банальне бажання показати, хто «головний»; 35% опитаних посилалися на дратівливі особливості характеру однолітків, їх окремі фізичні особливості або поведінку; понад 20% дітей не усвідомлювали, що таким чином вони завдають шкоди своїм одноліткам [3].

Спостереження за київськими школярами також показало, що найбільша ймовірність стати жертвою або учасником булінгу припадає на періоди переходу учнів із початкової до середньої та із середньої до старшої школи. У цей період у класах з'являються нові учні, на яких «тисне» вже згуртована за попередній час навчання група однолітків.

У літературі виділяють різні види булінгу. Такі явища трапляються у дитячому й молодіжному колективах, панують у тюремному середовищі та в дорослих соціальних групах, зокрема у трудових колективах. Булінг залежно від специфіки групи відбувається у різних формах, але основними є такі: фізичний, вербальний, прихований і кібербулінг.

Фізичний булінг проявляється у вигляді таких дій, як удари, підніжки, щипки, а також псування

майна. Цей вид шкільного насильства більш характерний для хлопчиків, котрі частіше схильні до прояву фізичної агресії. До фізичного відносять і сексуальний булінг (дії сексуального характеру). Вербальний (психологічний): образи, погрози, непристойні епітети соціального, расистського, релігійного характеру або інші принизливі висловлювання щодо жертви. Прихований булінг не завжди легко розпізнати. Це поширення пліток, брехня або звинувачення, спрямовані на те, щоб зруйнувати або похитнути соціальні зв'язки людини. Цей вид булінгу більш характерний для дівчат. Вважається, що вони оцінюють соціальні взаємини як пріоритетні, тому їх агресія більше спрямована на соціальне ізолювання жертви.

До кібербулінгу належать зображення, аудіо чи відеозаписи, розміщені у різних інформаційних мережах Інтернет і спрямовані на приниження жертви. До кібербулінгу можна віднести імітування чужих профілів у соціальних мережах, що псує репутацію жертви та шкодить її соціальному статусу. Новий різновид шкільного кібербулінгу – жертва отримує образи на телефон, електронну адресу або через інші електронні пристрої.

Незважаючи на різноманітність форм булінгу, всі вони мають загальні характерні риси:

- упередженість і агресивність дій, спрямованих проти жертви;
- дисбаланс статусів кривдника і жертви, який може проявлятися у різному соціальному становищі, фізичних, фізіологічних, фінансових можливостях, культурній, релігійній або расовій належності;
- розуміння ймовірності повторення таких ситуацій;
- гостра емоційна реакція жертви на прояви булінгу [3].

Основними механізмами розвитку булінгу є, зазвичай, заздрощі та конкуренція, страх, неприйняття інакшості, бажання підкорити когось власній волі (самоствердитися у ролі сильного й авторитетного), витіснити когось із групи (колективу), принизити. Основні засоби – штучне створення інтриги, плікування, донесення до значимих осіб у групі неправдивої та спеціально викривленої інформації, поширення безпідставних чуток, систематична публічна критика й осмикування (з будь-яких причин), маніпулювання і залякування, необ'єктивно низька або негативна оцінка процесу діяльності або ж виконаної роботи, ігнорування, умисне замовчування чи невизнання досягнень і успіхів, натомість акцентування на якихось невдачах, навіть якщо вони є незначними (тим самим формування у жертви образу невдахи, некомпетентної чи просто поганої людини), систематичне нав'язування їй своїх поглядів і способу життя, перенавантаження різними завданнями, блокування ініціатив, налаштування проти неї групи, сексуальні домагання, соціальна ізоляція тощо.

Можна вважати, що засобами булінгу є його носії (булери), котрі намагаються реалізувати привабливі для них основні життєві стратегії, відображенням яких є моделі поведінки, в яких виявляються такі намагання: бути у центрі уваги; створити в групі бажане про себе враження (сильного, владного, доброго, компетентного і т. п.); завоювати авторитет і бути лідером у навчальній групі; почуватися «ляльководом»; позбутися конкурентів чи невгодних; самоутверджуватися й отримувати життєві блага за рахунок інших; бути наблизеним до авторитету та стати улюбленцем [7].

Співучасниками цькування найчастіше стають ті, хто: піддаються впливу сильніших; цінують дружбу з лідером, самі бояться бути на місці жертви; не бажать виділятися з-поміж інших; безініціативні; сприймають цькування як розвагу; мають жорстоких батьків; виховуються у неблагополучних сім'ях і самі були жертвами домашнього насилля; озлоблені.

Стан розвитку булінгу в закладах освіти та групах ровесників поза ними актуалізує проблему профілактики цього діяння з боку педагогів.

Профілактична робота передбачає діагностику (прямий або опосередкований збір відповідної інформації щодо проявів булінгу у шкільному колективі), цілеспрямовані заходи (налагодження системи виховної роботи зі школярами з використанням інтерактивних форм роботи та застосування методів арт-терапії для зняття агресії та реабілітації жертв булінгу; обговорення проблеми булінгу у класах, на загальношкільних і батьківських зборах; запровадження медіації; навчання шкільного персоналу стратегіям профілактики цькування і втручання у разі виникнення насильства серед дітей); моніторинг ситуації [7].

З метою зменшення агресивності та булінгу у навчальному закладі можна також запровадити тренінги асертивної поведінки. У різних формах роботи необхідно докладати зусиль для подолання егоцентризму, формування та розвитку у школярів загальнолюдських і моральних цінностей, критичного мислення, толерантності у ставленні до індивідуальних відмінностей різних людей, навичок безконфліктного та конструктивного розв'язання міжособистісних проблем. З цією метою можна використовувати соціально-інтерактивний театр і форум-театр як інтерактивні форми профілактики соціальних проблем, а також соціальне проектування, тьюторство [7].

В Україні важливою подією щодо профілактики булінгу стало ухвалення Верховною Радою Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» (№ 8584 від 18 грудня 2018 р.) [1].

Законом внесено зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення. Цей Кодекс доповнено новою ст. 1734, якою встановлено від-

повідальність за булінг, а також приховування випадків булінгу педагогічним, науково-педагогічним, науковим працівником, керівником або засновником закладу освіти у вигляді накладення штрафу від 50 до 100 неоподаткованих мінімумів доходів громадян або громадських робіт на строк від 20 до 40 годин.

За скоєне правопорушення батькам винних відповідно до ст. 1734 Кодексу України про адміністративні правопорушення доведеться сплатити від 850 до 1 700 грн (50–100 неоподаткованих мінімумів доходів громадян), а за скоєне вдруге або ж групою осіб – штраф до 3 400 грн (100–200 неоподаткованих мінімумів) або ж від 40 до 60 годин виправних робіт.

Якщо правопорушення вчинене малолітніми або неповнолітніми особами віком від 14 до 16 років, їхніх батьків або опікунів каратимуть штрафом до 1 700 грн або громадськими роботами на строк до 40 годин [1].

Законом визначено механізми протидії цьому явищу, серед яких: покладання на засновника закладу освіти здійснення контролю за виконанням плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу; на керівника закладу освіти – затвердження й оприлюднення плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу, розгляд заяв про випадки булінгу від здобувачів освіти, їх батьків, законних представників, інших осіб і видання рішення про проведення розслідування.

Законом також передбачено зобов'язання закладів освіти забезпечувати на своїх веб-сайтах відкритий доступ до правил поведінки здобувача освіти в закладі освіти, плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу, порядку подання та розгляду заяв про випадки булінгу від здобувачів освіти, їх батьків тощо.

Законом внесено зміни до ст. 73 Закону України «Про освіту», якими Освітньому омбудсмену надається право: здійснювати перевірку заяв про випадки булінгу в закладі освіти, повноту та своєчасність заходів реагування на такі випадки з боку педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, керівництва та засновника закладу освіти; отримувати інформацію від центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки щодо загального числа випадків булінгу у закладах освіти за визначений період [1].

Перше рішення суду в Україні щодо прояву булінгу зафіксовано на початку 2019 р. На батьків дитини, яка цькувала однокласника, накладено штраф у розмірі 850 грн [2]. Більше того, у період із січня по квітень 2019 р. судами розглянуто 56 справ про булінг: у 29 справах було винесено рішення про накладання стягнення; у 5 випадках – попередження; у 3 випадках – громадські роботи; в 1 випадку – зобов'язання публічно попросити вибачення; у 20 випадках – штраф.

У зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» Міністерство освіти і науки України запропонувало нові механізми протидії булінгу. У кожному закладі освіти розміщено телефони гарячих ліній, куди дитина може зателефонувати та розповісти про цькування. Це ГО «Ла Страда Україна» з протидії насильству в сім'ї або із захисту прав дітей, соціальна служба з питань сім'ї, дітей та молоді, Національна поліція України, Центр надання безоплатної правової допомоги. Більш того, на сайті МОН України представлено програму «Профілактики та подолання булінгу у закладах освіти» [3] та буде підготовлено протягом року онлайн-курс із протидії цькуванню у школах для вчителів.

В Україні проблемою булінгу активно опікується Уповноважений Президента України з прав дитини (омбудсмен). Український інститут дослідження екстремізму та Інформаційне агентство «Главком» за підтримки Уповноваженого президента України з прав дитини презентували спеціальний проект із протидії булінгу в школі «Стоп шкільний терор» («Безпечна школа»). Працює Національна дитяча лінія довіри (за коротким номером 116-111). У 2017 р. створено Управління ювенальної превенції, що є результатом виконання «Пекінських правил», ухвалених Генасамблеєю ООН, де чітко вказано, що у правоохоронній системі мають бути «дитячі» поліцейські, котрі добре володіють законодавством, пройшли відповідну підготовку та працюють із дітьми, що вчинили правопорушення або стали свідками, жертвами злочину. У навчальних закладах реалізується проект «Школа і поліція».

Висновки. Антибулінгова робота в закладах освіти України ґрунтується на превентивному підході та є організованою системою дій множинних суб'єктів: директорів, учителів, соціальних педагогів, психологів школи, учнів, їхніх батьків, поліцейських, членів громадських організацій. З'ясовано, що діяльність із профілактики та протидії булінгу пронизує всю систему шкільної освіти: офіційний

сайт, навчальний процес, позакласну та поза-шкільну діяльність і законодавство, що унормовує поведінку всіх учасників освітнього процесу, тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19>.
2. В Україні ухвалили перше судове рішення у справі про булінг. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-buling-sud-dity-agresiya/29767938.html>.
3. Програма «Профілактика та подолання булінгу у закладах освіти». URL: <http://студенти.kiev.ua/2017/08/24/profilaktika-ta-podolannya-bulingu-u-zakladah-osviti/>.
4. Бердышев И. Лекарство против ненависти. *Первое сентября*. 2005. № 18. С. 3.
5. Кон И. Что такое буллинг и как с ним бороться? URL: <http://www.sexology.narod.ru/info178.html>.
6. Фалд Т. Буллинг. Офисные хулиганы. URL: <http://psyfactor.org/lib/bullying.htm>.
7. Алексеевко Т. Явища мобінгу та булінгу в стосунках групи і особистості. *Шлях освіти*. 2012. № 2. С. 12–16.
8. Bond L., Carlin J.B., Homas L., Rubin K., and Patton G. Does bullying cause emotional problems? A prospective study of young teenagers. *British Medical Journal*. 2001. Vol. 323. № 7311. P. 80–88.
9. Martsenkovskyi D. High functional autism as predictor of bullying and suicidal risk in ukrainian schools. *European Psychiatry* : Abstracts of the 22nd European Congress of Psychiatry, 2014. Vol. 29, Suppl. 1. P. 237–238.
10. Rose C.A., Espelage D.L. Risk and protective factors associated with the bullying involvement of students with emotional and behavioral disorders. *Behavioral Disorders*. 2012. Vol. 37 (3). P. 133–148.
11. Gladden R.M., Vivolo-Kantor A.M., Hamburger M.E., Lumpkin C.D. *Bullying Surveillance Among Youths: Uniform Definitions for Public Health and Recommended Data Elements, Version 1.0*. Atlanta, GA; National Center for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention and U.S. Department of Education; 2013.
12. Hymel S., Swearer S.M. Four decades of research on school bullying: An introduction. *Am Psychol*. 2015. Vol. 70 (4). P. 293–299.